İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı

# Prof. Dr.
# **FİKRET IŞILTAN**'A
# 80. DOĞUM YILI ARMAĞANI

İstanbul 1995

# SULTAN BERKYARUK DEVRİNDE (1092-1104) BÂTINÎLERLE YAPILAN MÜCADELELER

Doç. Dr. ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

## *1. Bâtınî Muhalefeti ve Bâtınîlerin İşlediği Cinayetler*

Dinî sahada bâtınilik, Büyük Selçuklu Devleti'nin baş belâsı olmuştur. Bu sapık düşünce, son derece kuvvetli bir zekâya, yüksek ihtilâlcilik ve teşkilâtçılık vasıflarına sahib olan Hasan-ı Sabbâh ile yeni bir hüviyet kazanmış, ma'sûm imam adına davette bulunan dâîlerin yerini elleri hançerli cânîler almıştır. Hasan-ı Sabbâh faal ve muntazam teşkilâtıyla, etrafa dehşet saçan fedâîleriyle insanların düşünce ve inanç dünyasına hakim olmak arzusundaydı[1].

Hasan-ı Sabbâh tarafından geliştirilen ve Şehristânî'nin "ed-Da'vetü'l-Cedîde" adını verdiği, bu yeni propaganda usulüyle, sağını-solunu ayırdetmekten aciz kimseler aldatılarak bu mezhebe kazandırılıyordu. Hasan-ı Sabbâh onların beyinlerini yıkamak suretiyle devlete karşı isyana sevkediyordu[2].

Hasan-ı Sabbâh Alamut'a hakim olduktan sonra (483/1090) yaptığı tahkimatla bu kaleye "ele geçirilemezlik" vasfını kazandırmıştı. Burada büyük bir techizat deposuyla, yiyeceklerin bir süre bozulmadan saklanabileceği yerler de yaptırmıştı. O, giderek askerî bir hüviyet kazanan Alamut'u âdetâ resmî konağı haline getirmişti. Bütün vakitlerini buradan operasyonları idare ederek geçiriyordu[3].

Büyük Selçuklu Devleti'nin en güçlü olduğu Sultan Melikşah devrinde (1072-1092) bile liderleri Hasan-ı Sabbâh'ın emrinde merkezî otoriteyi zaafa uğratmak için sinsice ve kuvvetli bir fesad ocağı halinde çalışan bu sa-

1. M. Şerefeddin, "Bâtınîlik Tarihi", ***Darü'l-Fünun İlâhîyat Fakültesi Mecmûası***, Mart 1928, VIII, 5-8.

2. İbnü'l-Cevzî, ***el-Muntazam fî Târihi'l-Mülûk ve'l-Ümem***, Haydarâbâd 1359, IX, 121; M. Şerefeddin, "Fâtımîler ve Hasan Sabbâh", ***"Darü'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmûası***, Teşrin II, İstanbul 1926, IV, 22.

3. M.G.S., Hodgson, The Ismailî State, ***The Cambridge History of Iran, The Saljuq and Mongol Periods***, edited by J.A. Boyle, Cambridge 1968, V. 431; Abdülkerim Özaydın, "Alamut", ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)***, II, 336-337.

pık mezhep mensuplarını, kendilerine has metodlarla adam öldüren bir cinayet şebekesi ve gizli bir yeraltı örgütü olarak tavsif edebiliriz[4].

Bâtınîler, Sultan Melikşah'ın ölümünden (485/1092) sonra oğulları ve hanedanın diğer mensupları arasında başlayan taht kavgalarıyla ve Haçlıların İslâm topraklarına girmeleriyle meydana gelen ortamdan istifade ederek İslâm dünyasının her tarafına yayılmak istediler. Bir mikrop gibi İslâm aleminin içine girip, Müslüman devletlerin bünyesini için için kemirmeye başladılar. Bir taraftan dâîleri vasıtasıyla cahil halkı aldatıyorlar, diğer yandan da mezheplerine muhâlefet edenleri kendilerine mahsus imha vasıtalarıyla öldürüyorlardı. Bu karışık ortamda hemen her gün 5-10 müslümanın hayatına kıyan bâtınîler, bâtınî düşmanı birini vezir tayin etti diye[5] Sultan Berkyaruk'a da saldırıda bulunmuşlardı. Ramazan 488 (Eylül 1095) tarihinde meydana gelen bu hadisede Sicistan[6]'lı biri Sultan Berkyaruk'a hücum edip pazusundan yaralamıştı. Suikastı tertip eden şahıs sorguya çekilince kendine, iki kişinin yardımcı olduğunu söyledi. Bu şahıslara, suikastı kimin emriyle düzenledikleri sorulduğunda cevap vermek istemediler. Birisi filin ayakları altına atılınca açıklama yapacağını belirttiyse de arkadaşı ona: "Nasıl olsa öldürüleceğiz. Bâri sırlarımızı ifşâ edip de Sicistan halkına kötülük etme?" deyince o da inad edip söylemedi ve her ikisi de öldürüldü[7].

Bâtınîler sokak başlarında bıraktıkları â'mâ dilencileri bile cinayetlerine alet ediyorlardı. Meselâ Bâtınî lideri İbn Attâş'ın adamlarından bir â'mâ akşam üzeri eline bir asâ alıp sokak başlarında duruyor ve duâ ediyordu. Kendine yol gösterenler ve evinin kapısına götürenler içeri alınıp öldürülüyor ve hazırlanan dehlizlere atılıyordu. Oradan geçen bir kadın içerden gelen feryatları duyup şüphelenir ve korkup kaçar, başından geçenleri de halka anlatır. Bunun üzerine bu eve gelen halk kimi ölmüş, kimi de ölmek üzere

4. Sultan Melikşah devrinde Bâtınîlerle yapılan mücadeleler için bkz. İbnü'l-Esîr (İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebü'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvahid eş Şeybânî), ***el-Kâmil fi't-Târih***, (nşr.J.C.Tornberg), Beyrut 1966, X (484-485 yılları olayları); Ata Melik Cüveyni, ***Tarih-i Cihân-Küşây*** (Faksimile nşr. E. Denisson Ross), London 1931, III, 73, 74, 75; Reşidüddin b. Ebul-Hayr İmadüddin el-Hemedanî, ***Cami'u't-Tevârîh***, Tahran 1338, s. 108 vd., 114; Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî, ***Tarih-i Güzîde***, Tahran 1339, s. 519; İbrahim Kafesoğlu, ***Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu***, İstanbul 1953, s. 128 vdd.; M.Şerefeddin, "Fâtımîler ve Hasan Sabbâh", ***a.g.m.***, 23 vd.

5. Hodgson, The Ismailî State, s. 445. Bu vezir Fahrü'l-Mülk b. Nizamü'l-Mülk olup 9 Muharrem 500 (11 Eylül 1106) tarihinde Bâtınîler tarafından öldürülmüştür (İbnü'l-Cevzî, ***a.g.e.***, IX, 148 vd.; İbnü'l-Esîr, ***a.g.e.***, X, 418).

6. Herat'ın güneyinde ve Herat'a 10 günlük mesafede bir belde. (Yâkût el-Hamevî, ***Mu'cemu'l-Büldân***, Beyrut 1977, III, 190).

7. İbnü'l-Esîr, X, 251-252; Râvendî, ***Râhatu's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr***, (trc. Ahmet Ateş), Ankara 1957, s. 143, trc. 140.

olan 300-400 kişiyi o dehlizde bulur. Halk bu alçakça cinayetlerin intikamını almak için meşhur Şâfiî Fakîhi Ebü'l-Kasım Mesûd b. Muhammed el-Hucendî'nin önderliğinde ayaklanarak bu â'mâyı ve diğer Bâtınîleri katledip yaktıkları ateşlere atarlar[8].

Berkyaruk devrinde, Bâtınîlerin hem sayıları çoğalmış hem de güç ve kuvvetleri artmıştı. Bu arada Muhammed Tapar taraftarları İsfahan şahnesi Emîr Sermez ve Erkuş gibi ileri gelen emîrlerin birbirleri ardına katledilmeleri üzerine Berkyaruk'un rakip ve düşmanları, bu cinayetleri Berkyaruk'un plânladığını, hatta onun Bâtınîliğe mütemâyil olduğunu iddia etmeye başladılar.

Özellikle Cemaziyelâhir 494 (Nisan 1101)'de Hemedan'da Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında vuku bulan savaştan sonra Bâtınîlerin Berkyaruk'un ordusunda giderek çoğaldıklarına şahit oluyoruz. Bunlar asker arasına girerek bir çoğunu aldatmayı ve kendi mezheplerine kazanmayı da başarmışlardı. Böylece orduda nüfuzları artınca kendilerine katılmayanları ölümle tehdid etmeye başladılar. Bâtınîlere muhalif emîr ve kumandanlar elbiselerinin altında zırh giymeden evlerinden dışarı çıkmaya cesaret edemiyorlardı.

Alınan tedbirlere rağmen Bâtınîler kuvvetli merkezî idarenin çöküşünden de istifade ederek ülkenin her tarafına yayılmışlar, devrin siyasî şahsiyetlerini ve kumandanlarını öldürerek korkunç bir ***terör havası*** estirmişlerdi.

Hasan-ı Sabbâh, adamlarına Cennet'te kendilerini bekleyen mutluluk ve saadeti dünyada iken tatmaları için haşhaş çektirirdi. O dönemde bu cinayetlere şahid olan Haçlılar, Bâtınîleri Avrupa'ya 'haince cinayet işleyen' anlamına gelen "assassins" adıyla tanıtmışlardı. Bu cânîler kendilerine bir türlü şehitlik va'deden reislerine körü körüne bağlanmışlardı[9]. İsmâilî fedâilerî öylesine fanatik ve düşüncesizlerdi ki kendi hayatlarını hiçe sayarak cinayet işlerlerdi. Ölüm onları asla korkutmazdı. Fedâîlere öldürüldükleri takdirde ebedî saadete erişecekleri telkin edildiğinden onların anneleri evlatlarının sağ salim eve dönmeleri halinde bu mutluluğa erişemediklerinden dolayı mahzun olur ağlarlardı[10].

Bu devirde Bâtınî cinayetleri öylesine yaygınlaşmıştı ve halk öylesine korkutulmuştu ki, bir insan her gün döndüğü vakitte eve dönmezse onun bir Bâtınî suikasdına kurban gittiğine inanılır ve taziye için oturulurdu.

8. İbnü'l-Cevzî, ***a.g.e.***, IX, 121; İbnü'l-Esîr, ***a.g.e.***, X, 315; Reşidüddîn, ***Cami'u't-Tevârîh*** (nşr.Ahmet Ateş), s.72.

9. Claude Cahen, ***Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler,*** (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979, s.22.

10. Sanaullah, ***The Decline of The Saljuqid Empire,*** Calcutta 1938, s.61.

Kimse tek başına dışarı çıkmaya cesaret edemez olmuştu[11].

Devamlı olarak hayatlarını kaybetme tehlikesi içinde olan devlet adamları, Sultan'dan, huzura girerlerken elbiselerinin altına zırh giymek için izin almışlardı. Bazılarının da her nereye gitseler kefenlerini de beraberinde götürmeleri[12], onların içinde bulundukları durumu yansıtması bakımından çok önemlidir.

Bâtınî cinayet ve faaliyetlerine bizzat şahit olan Enûşirvan b. Hâlid-i Kâşânî (öl. 532/1137) o devir müslüman halkının içinde bulunduğu acıklı durumu şöyle tasvir eder:

"Felâketler geldi, tuhaf olaylar oldu...Neticede İsmâîlîler (Bâtınîler) birden bire büyük bir güç sahibi oldular. Bunlar yoldan emniyeti kaldırdılar. Büyüklere ölüm yağdırdılar. Bir bâtınî kendisinin öldürüleceğini bile bile bir topluluğa hücum eder ve onları herkesin gözü önünde öldürürdü. Hükümdarlardan hiçbiri kendini bunlardan korumak için çare bulamadı. Onlardan endişeye kapılan halk ikiye ayrılmıştı. Bir kısmı açıktan açığa düşmanlık edip bunlarla mücadeleye girerken, bir kısmı da barış içinde onlara bulaşmadan yaşamayı tercih etti. Bâtınîlere açıkca düşmanlık edenler onların tecavüzüne maruz kalmaktan ve öldürülmekten korkarak yaşadı. Onlarla barış içinde yaşayanlar ise bâtınîlerin fikir ve inançlarını paylaşmakla itham edildiler. Halk her iki şekilde de büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalıyordu[13]. Bunlar halkın her sınıfından toplanmış olduklarından ahalinin hiçbir sınıfı bu töhmetten kurtulamadı. Günahsızlar da töhmet altında kaldılar. Kimse de bâtınîlerden (İsmâîlîler) korunmak düşüncesinden başka bir düşünce kalmadı. Tahta geçen sultanlar kendi yakın adamlarına bile güvenemez olmuştu. Halk Sultan'ın İsmâîlîleri ortadan kaldırmaya ciddî surette teşebbüs ettiğini gördüklerinde birbirlerini jurnal ettiler. Aralarındaki eski düşmanlıktan dolayı intikam almak için birbirlerini bâtınîlikle ve dinsizlikle suçladılar"[14].

11. İbnü'l-Cevzî, ***a.g.e.***, IX, 120; İbnü'l-Esîr, ***a.g.e.***, X, 314.

12. İbnü'l-Esîr, ***a.g.e.***, X, 390.

13. Fahrü'd-Dîn er-Râzî (öl.606/1209-1210)'nin Bâtınîler aleyhinde konuşmaktan vazgeçip susması düşmanları tarafından gizlice bu mezhebe mensup olduğu şeklinde yorumlanıyordu. Bunun üzerine bu büyük âlim Rey'de kürsüye çıkarak Bâtınîler aleyhinde şiddetli vaazlara başladı. Fahru'd-Dîn er-Râzî'nin bir Bâtınî talebesi onu bir gün mütalâa odasında yalnız bularak hançeri göğsüne dayadı ve ona bir daha Bâtınîler aleyhinde konuşmayacağına dair yemin ettirdi. Bundan sonra Râzi'ye, neden Bâtınîler aleyhinde konuşmadığı sorulunca O: "Çünkü onların burhan-ı katı'ları (hançerleri) vardır" diye cevap verdi. (Dozy, ***Tarih-i İslâmiyet*** (trc. Abdullah Cevdet), İstanbul 1908, s. 399-401).

14. Bundârî, ***Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra***, (nşr. Houtsma), Leiden 1889, s. 66-68, (trc. Kıvameddin Burslan), ***Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi***, İstanbul 1943 s. 67-68.

Onların öldürdüğü ilk devlet adamı Nizamü-l-Mülk idi[15]. Nizamü'l-Mülk 10 Ramazan 485 (14 Ekim 1092) tarihinde Ebû Tahir-i Arrânî adlı Deylemli bir Bâtınî tarafından şehid edilmişti[16].

Bu cinayet şebekelerinin ilk hedef olarak büyük devlet adamı Nizamü'l-Mülk'ü seçmiş olmaları tesâdüfî değildir. O, Hasan-ı Sabbâh ve arkadaşlarını bertaraf etmek için bir yandan ordular sevkedip onları şiddetle muhasara ederken[17] diğer yandan da İsmâîlîler'in zehirli propagandalarına karşı koyabilmek, insanların zihinlerinin bulandırılmasına mani olmak için, şiî Fâtımîler tarafından tesis edilen Darü'l-hikmelere karşı meşhur Nizamiye medreselerini kurmuştu. Hasan-ı Sabbâh ve dâîlerinin halkın cehaletinden istifade ederek yaptıkları propagandalara ilimle karşı koyma yolunu seçmiş olması şüphesiz takdire değer bir husustur. Çünkü kalem kılıçtan daha keskindir ve tesir itibarıyla daha süreklidir. Hasan-ı Sabbâh adamlarına, "içinde çırağ olan bir eve girmeyiniz" derken ilimden ve sağlam düşünceden ne kadar korktuğunu itiraf ediyordu.

Sultan Berkyaruk devrinde Bâtınîler tarafından işlenen cinayetlerden bazıları şunlardır:

Emîr Erkuş, 488 (1095)'de Abdurrahman-ı Horasanî adlı bir fedâî tarafından öldürülmüştür[18]. Rey reîsi Ebu Müslim de aynı yıl Hudâ-dâd-ı Râzî tarafından şehid edilmiştir[19]. Selçuklu şahnesi Emîr Porsuk da 490 (1096-1097) tarihinde Bâtınîler tarafından katledildi[20]. Sultan Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun'un veziri olan Abdurrahman es-Sümeyremî de Safer 490 (Ocak-Şubat 1097)'da yine bunlar tarafından öldürüldü[21]. Emir Üner 492 (1098-1099)'de Hüseyin-el Harîzmî adlı bir fedâînin kurbanı oldu[22]. 493 Ramazan'ı sonunda (Ağustos 1100) Sultan Muhammed Tapar'ın İsfahan şahnesi Emîr Bilge Beg iki Bâtınî tarafından öldürüldü. Katillerden biri yakalandı, diğeri ise kaçmayı başardı. Bilge Beg onlara karşı son derece tedbirliydi. Daima zırh giyer ve muhafızlarıyla birlikte dolaşırdı. O gün zırh

15. İbnü'l-Cevzî ve İbnü'l-Esîr, gösterilen yerler.

16. Nizamü'l-Mülk'ün katliyle ilgili olarak bkz. Bundârî, s. 63 (trc.s.63); İbnü'l-Kalânisî Ebu Ya'lâ Hamza, ***Zeyl Tarihi Dımaşk*** (nşr. Amedroz), Beyrut 1908, s.121; İbnî'l-Cevzî, ***a.g.e.***, IX, 66; Râvendî, ***a.g.e.***, s.135 (trc.132); Sadreddin Ebu'l-Hasan Âli b. Nâsır el-Hüseynî, ***Ahbaru'd-Devleti's-Selçukiye***, (nşr. M.İkbal), Lahor 1933, trc. Necati Lugal, ***Ahbaru'd-Devleti's-Selçukiyye***, Ankara 1943, s.45; İbnü'l-Esîr, X, 206; İbn Hallikân, Şemseddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. İbrahim, ***Vefeyâtü'l-Ayân***, Kahire 1948, I, 396.

17. İbnü'l-Esîr, ***a.g.e.***, X, 317.

18. Reşidü'd-Dîn, ***a.g.e.***, (Tahran nşr.), s.134.

19. Reşidü'd-Dîn, ***a.g.e.***, gösterilen yer.

20. İbnü'l-Esîr, ***a.g.e.***, X, 271; Reşidü'd-Dîn, gösterilen yer.

21. İbnü'l-Esîr, ***a.g.e.***, X, 270.

22. Reşidü'd-Dîn, ***a.g.e.***, s. 134; Kazvînî, ***Tarih-i Güzîde***, s.442.

giymemiş ve yanındaki az sayıda muhafızıyla Sultan'ın sarayına gitmişti. Bu Bâtınîler için kaçırılmayacak bir fırsattı[23].

498 (1104) tarihinde Ebû Ca'fer b. Meşşât da vaazını tamamlayıp kürsüden inerken Bâtınîler tarafından öldürüldü[24]. Ebu'l-Muzaffer el-Hucendî de aynı şekilde vaazını müteakip katledilmişti[25].

Biz burada Bâtınîlerin sebep olduğu fitne ve fesadla işledikleri cinayetlerin sadece bir bölümünü zikrettik. İslâm tarihinin tedkikinden de açıkça anlaşılacağı üzere hiç bir mezhep bunlar kadar fitne ve fesada, haksızca kan dökülmesine sebep olmamıştır. Abdü'l-Kahir el-Bağdâdî'nin ifadesiyle "Bâtınîlerin Müslümanlara vermiş olduğu zarar, Yahudilerin, Hristiyanların ve Mecûsîlerin vermiş olduğu zarardan daha büyüktür. Hatta materyalistlerin ve kâfirlerin öteki kollarının sebep olduğu zararlardan daha büyüktür."[26].

## *2. Sultan Berkyaruk Devrinde Bâtınîlerle Yapılan Mücadeleler*

### *a. Sultan Berkyaruk'un Yaptığı Bâtınî Katliamı*

Bâtınîlerin estirdikleri bu terör havasından, meselenin ciddiyetini anlayan devlet erkânı Sultan Berkyaruk'u ikaz ederek: "Bu bâtınîlerin başını şimdi ezmezsek, sonra onların hakkından gelemez ve zararı telâfi edemeyiz. Kaldı ki, halk sizi bâtınî olmakla itham ettiği gibi Muhammed Tapar'ın adamları ve askerleri de savaşlarda bizlere "Ey Bâtınîler! diye bağırıyorlar" diye şikâyette bulundular. Bunun üzerine Sultan Berkyaruk Şaban 494 (Haziran 1101) tarihinde Bâtınîlere karşı harekete geçti. Bizzat Sultan'ın da katıldığı bir süvari birliği Bâtınîlerin çadırlarına saldırıp onlardan 300 kişiyi katletti[27]. Onların liderleri olduğu söylenen emîr Muhammed Düşmenziyâr kaçtı ise de ertesi gün yolunu şaşırmış vaziyette yakalanıp öldürüldü[28]. Bâtınîlerin malları ve ağırlıkları yağmalandı. Suikastlerde kullanılmak üzere hazırlanan silâhlar da ele geçirildi. Bu arada suçsuz bazı kişilerin de düşmanlarının jurnalleriyle katledildiğini görüyoruz. Mesela Tekrit kalesi kütvali (mustahfızı) Keykubad'ın oğlu da bunlar arasındaydı. Buna rağmen babası, Sultan Berkyaruk adına okuttuğu hutbeyi kesmemiş ve ona olan bağlılığını devam ettirmiştir.

Sultan Berkyaruk Bâtınîlik meselesini kökünden halletmeye karar ver-

23. İbnü'l-Cevzi, ***a.g.e.***, IX, 114; İbnü'l-Esîr, ***a.g.e.***, X, 301.

24. İbnü'l-Esîr, ***a.g.e.***, X, 393.

25. İbnü'l-Esîr, ***a.g.e.***, X, 366.-

26. Abdül'l-Kahir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdâdî, ***el-Fark Beyne l-Fırak*** (trc. E.Ruhi Fığlalı), ***Mezhepler Arasındaki Farklar***, İstanbul 1979, s.258.

27. İbnü'l-Cevzî, ***a.g.e.***, IX, 120; İbnü'l-Esîr, ***a.g.e.***, X, 323; Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Efendi, ***Sahaifü'l-Ahbâr***, İstanbul 1285, II, 545-546.

28. İbnü'l-Esîr, ***a.g.e.***, X, 322-323.

mişti. Daha önce Müeyyidü'l-Mülk'ün malını müsadere için Bağdat'a gönderdiği Ebû İbrahim el-Esedâbâdî'nin de onların ileri gelenlerinden olduğunu öğrenerek yakalanıp katledilmesi için emir verdi. Bağdad'da yakalanan Esedâbâdî derhal öldürülmüş ve cesedi surların dışına atılmış, hiç kimse onun namazını kılmaya cesaret edememiştir. Sultan Berkyaruk, Halife Mustazhir (1094-1118)'e de haber gönderip Bâtınîlikle itham edilenlerin yakalanmasını istemiştir. Aynı âkıbete uğramaktan korkan halk yakalanan Bâtınîleri müdafaa etmekten çekiniyordu[29]. Nizamiye medresesinin meşhur müderrislerinden el-Kiya el-Herrâsî de aynı sebeplerle yakalanmış, fakat bizzat Halife Mustazhir onun itikadının sağlamlığına şehadet edince serbest bırakılmıştır[30].

*b. Emîr Bozkuş'un Bâtınîler Üzerine Gönderilmesi*

Yine aynı yıl (497/1101), Emir Bozkuş büyük bir ordu hazırladı. Ordunun silâh ve diğer ihtiyaçlarını da temin ettikten sonra, İsmâîlîler'in yaşadığı Kûhistan'a doğru hareket etti. Şehri tahrib ettirip yağmaladı, çok sayıda Bâtınî öldürüldü. Daha sonra Tabes[31] kalesini muhasara edip surlarını yıktı. Bozkuş kaleyi ele geçirmek üzere idi ki, Bâtınîler kuşatmadan vazgeçmesi şartıyla büyük bir meblâğ rüşvet teklif ettiler. O da parayı alıp muhasaradan vazgeçti. Bunun üzerine rahat bir nefes alan Bâtınîler, yıkılan surları da tamir edip her ihtimale karşı yeniden silâh ve erzak depo ettiler[32].

*c. Çavlı Sakavu'nun İleri Gelen Bâtınîleri Kılıçtan Geçirmesi (494/1101)*

Çavlı, Ram-hürmüz[33] ve Errecan[34] arasındaki bölgenin valisiydi. Bâtınîler Fars ve Hûzistan'daki kaleleri ele geçirip yol kesmeye ve fesad çıkarmaya başlayınca, Çavlı'nın ileri görüşlü bazı adamları sözde Çavlı ile geçinemediklerini bildirip Bâtınîlere katılmayı kararlaştırdılar. Bâtınîlerin yanına giderek "biz de sizdeniz" dediler. Onların güvenine mazhar oluncaya kadar orada kaldılar. Sonra da hazırlanan senaryo uyarınca Çavlı, Porsuk oğullarının kendi beldelerine göz diktiğini, onlara karşı koymaktan aciz olduğu için de Hemedan'a çekilmek zorunda kaldığını söyleyerek yola çıktı. Çavlı'nın Bâtınîlere katıldığını söylediğimiz adamları, 300 kadar bâtınî lideri-

29. İbnü'l-Cevzî, ***a.g.e.***, IX, 120; İbnü'l-Esîr, ***a.g.e.***, X 323; İbn Haldûn, ***a.g.e.***, V, 26. Müneccimbaşı, ***a.g.e.***, II, 546.

30. İbnü'l-Esîr, X, 323; İbn Haldûn, ***el-İber***, Beyrut 1979, V, 27; İbn Tağriberdi, ***en-Nücûmü'z-Zâhire***, Kahire ts., V, 168.

31. Nişabur-İsfahan ve Kirman arasında bir belde (Yâkût, ***a.g.e.***, IV. 20).

32. İbnü'l-Esîr, ***a.g.e.***, X, 323.

33. Hûzistan'da bir şehir (Yâkût, ***a.g.e.***, III, 17.).

34. Şeyzer'e 60 fersah uzaklıkta bir mevki (Yâkût, I, 143).

ni ikna ederek Çavlı'nın yolunu kesip, varını-yoğunu ele geçirmeye karar verdiler. Derhal hareket edip Çavlı'nın yoluna çıktılar. Her iki taraf karşılaştığı zaman Çavlı'nın adamları hemen efendilerinin tarafına geçip birlikte Bâtınîlere hücum ettiler. Kaçarak kurtulabilen 3 kişi hariç hepsini kılıçtan geçirdiler. Hayvanlarını ve silâhlarını ganimet aldılar[35].

*d. Bozkuş'un Tabes Civarındaki Bâtınîlere Karşı Tertiplediği İkinci Sefer*

Emîr Bozkuş 497 (1103-1104) tarihinde Horasan askeri ve gönüllülerden (mütavviân, mütetavviân) müteşekkil bir ordu ile Bâtınîlerin elindeki Tabes kalesini yerle bir etmek için harekete geçti. Kaleyi ve civarındaki köyleri tahrib edip Bâtınîlerin bir kısmını öldürdü, bir kısmını da esir aldı. Fakat daha sonra Sencer'in adamları Bâtınîlere bir daha kale yapmamak, silâh almamak ve hiç kimseyi kendi mezheplerine davet etmemek şartıyla eman verilmesini tavsiye ettiler. Halk, bu yersiz karardan dolayı çok öfkelendi ve Sencer'i ayıpladılar[36].

## *3. Sultan Berkyaruk'un Bâtınîlikle İtham Edilmesi*

Yapılan bütün ithamlara rağmen Berkyaruk'un bir bâtınî olmadığı muhakkaktı. Bunu, bizzat yaptığı bâtınî katliamıyla isbat ettiği gibi[37] sünnî hilâfet merkezi ve yine sünnî ulema tarafından böyle bir tenkide tâbi tutulduğunu da bilmiyoruz. Onun böyle bir durumu müşahede edilmiş olsaydı bütün sünnî Müslümanlar tepki göstereceği gibi şiî Fâtımîler'in de bundan memnun olup işbirliği yapacakları gayet tabiîydi. Halbuki Fâtımîler Sultan Berkyaruk'un taht kavgaları ve isyanlarla meşgul olduğu bir dönemde, Haçlılarla işbirliği yapıp onları Suriye'ye davet etmişlerdi[38]. Ayrıca Berkyaruk'u Bâtınîlikle itham edenlerin hepsi onun rakib ve düşmanlarıydı. Müeyyidü'l-Mülk ve Muhammed Tapar örneğinde olduğu gibi karşı tarafı yıpratmak ve puan toplamak gayesine ma'tûftu. Bununla beraber Sultan Berkyaruk'un bu tür ithamlara müsait bir durumda bulunduğu da bir gerçekti. Çünkü daha 485 (1092)'lerde Terken Hatun (ölümü 487/1094) ve oğlu Sultan Mahmûd (485-487/1092-1094)'u İsfahan'da muhasara ederken o yöredeki Bâtınîlerin kuvvetinden istifade etmek maksadıyla ordusuna bâtınî asker aldığını ve onlarla işbirliği yaptığını görüyoruz. Daha sonraki dönemlerde de Emîr Üner ve diğer bazı meşhur kumandanları bertaraf ederken onları kullanması zihinlerde şüphe uyandırmıştır.

35. İbnü'l-Esîr, ***a.g.e.***, X, 320.

36. İbnü'l-Esîr, ***a.g.e.***, X, 378-379.

37. Sultan Berkyaruk'un, Muhammed Tapar'ın veziri Müeyyidü'l-Mülk'ü katletmesinin sebeplerinden biri de kendisini bâtınîlikle itham etmesiydi (İbnü'l-Esîr, ***a.g.e.***, X, 304).

38. İbnü'l-Esîr, ***a.g.e.***, X, 273.

493 (1100) tarihinde Emîr-i dâd Habeşî b. Altuntak ile birlikte Melik Sencer'e karşı yaptıkları savaşta, Berkyaruk'un saflarında 5.000 bâtınî vardı[39]. Yine 494 (1101) yılında Muhammed Tapar ve Sencer'in Bağdad'a varması üzerine Dicle'nin batı yakasına geçmek zorunda kalan Berkyaruk'un askerleri arasında çok sayıda bâtınî mevcuttu. Nehrin iki yakası arasında mevziî çarpışmalar olurken Muhammed Tapar'a bağlı birliklerin Berkyaruk tarafına "Bâtınîler" diye bağırdıkları dikkat çekiyordu[40]. Remle'de bir süre konakladıktan sonra Vâsıt'a geçen orduda bulunan emirler rahat uyuyamıyor ve korkularından devamlı zırhla yatıp kalkıyorlardı.

Bütün bu hadiselere ve bazı kaynakların onu Bâtınîliğe mütemayil göstermesine[41] rağmen Sultan Berkyaruk'un bir bâtınî olmadığını, taht kavgalarının o sıkıntılı günlerinde onları kendi çıkarları için kullandığını söylemek gerçeklere daha uygun olur düşüncesindeyiz.

39. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, 297.
40. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, 309.
41. Mesela bkz. Reşîdü'd-Dîn, *a.g.e.*, (Tahran neşri), s.117.